

Andrzej J. Noras

Emil Lask

W stulecie śmierci

Słowa kluczowe: neokantyzm, Emil Lask, Martin Heidegger

Jeden z najwybitniejszych filozofów XX stulecia urodził się w Wadowicach 140 lat temu (25 września 1875), a zginął na froncie pierwszej wojny światowej 100 lat temu (26 maja 1915). Emil Lask, bo o nim mowa, jest jednym z nielicznych myślicieli, którzy w znacznym stopniu określali filozofię XX wieku, chociaż wpływ ten zaznaczył się raczej za pośrednictwem uczniów niż jego samego. Bezpośrednią recepcję zakłóciła przedwczesna śmierć filozofa, który — jak wielu uczonych w tamtym czasie — poległ na froncie. Wczesna śmierć Laska zatrzymała wprawdzie rozwój jego filozofowania, ale nie mogła zahamować recepcji jego myśli — tym bardziej, że jest ona obecna w koncepcjach jego uczniów. Do grona tych, którzy w Heidelbergu spotkali Laska, należą: Nicolai von Bubnoff (1880—1962), Fiodor Stiepun (1884—1965), Sergiusz Hessen (1887—1950), Karl Jaspers (1883—1969), György Lukács (1885—1971), Helmuth Plessner (1892—1985), Wilhelm Szilasi (1889—1966) oraz Georg(es) Gurvitch (1894—1965). Uwe B. Glatz podkreśla, że w istocie uczniem Laska był Eugen Herrigel (1884—1955)¹, późniejszy wydawca dzieł zebranych Laska. Nie ma w tym gronie miejsca dla Günтера Ralfsa (1899—1960), który słuchał przede wszystkim wykładów Rickerta,

¹ Zob. U.B. Glatz: *Emil Lask. Philosophie im Verhältnis zu Weltanschauung, Leben und Erkenntnis*. Würzburg 2001, s. 15.

ale był zainspirowany myślą Laska, a Hanspeter Sommerhäuser, uczeń Ralfsa, przygotowywał pod jego kierunkiem rozprawę doktorską poświęconą Laskowi², chociaż ze względu na śmierć nauczyciela nie wypromował się u niego. Niemniej jednak najczęściej pomija się nazwisko myśliciela najbardziej znanego, który wprowadził sam dystansował się od jakichkolwiek związków z neokantyzmem, ale uczniem neokantystów był, a mianowicie Martina Heideggera. Na fakt ten zwraca uwagę Michael Friedman, który odnosząc się do rozprawy habilitacyjnej Heideggera, zauważa: „Wreszcie, habilitacja Heideggera, *Die Kategorien- und Bedeutungslehre des Duns Scotus* (1915), stanowi interpretację »grammaticae speculativae« (która wówczas była przypisana Dunsowi Szkotowi) za pomocą okularów współczesnych badań logicznych Rickerta, Laska i Husserla”³. Heideggerowski zabieg dystansowania się od neokantyzmu okazuje się więc nieudolny — wpływ nauczycieli jest wyraźnie widoczny w rozprawie habilitacyjnej, dedykowanej przecież Heinrichowi Rickertowi. Gwoli sprawiedliwości zaś dodać trzeba, że wprowadził Heidegger habilitował się we Fryburgu w roku 1915, ale książka — w nieco zmienionej wersji — ukazała się rok później⁴.

1

Emil Lask studiował od roku 1894 na uniwersytecie we Fryburgu Bryzgowijskim, początkowo prawo (jeden semestr), a później — od samego początku za sprawą Heinricha Rickerta — filozofię. We Fryburgu słuchał Lask między innymi wykładów Aloisa Riehla (jesienią 1895 roku powołanego do Kilonii)⁵, Maxa Webera czy też urodzonego we Wrocławiu ekonomisty Gerharta von Schulze-Gävernitz

---

² Zob. H.-P. Sommerhäuser: *Emil Lask in der Auseinandersetzung mit Heinrich Rickert*. Berlin 1965.

³ M. Friedman: *Carnap — Cassirer — Heidegger. Geteilte Wege*. Frankfurt am Main 2004, s. 51.

⁴ Zob. M. Heidegger: *Die Kategorien- und Bedeutungslehre des Duns Scotus*. Tübingen 1916.

⁵ Na temat biografii Laska zob. A.J. Noras: *Historia neokantyzmu*. Katowice 2012, s. 503—505. Por. U.B. Glatz: *Emil Lask...*, s. 12—19; A. Przyłębski: *Emila Laska logika filozofii*. Poznań 1990, s. 22—25.

(1864—1943). Po odbyciu rocznej ochotniczej służby wojskowej powrócił do filozofii — początkowo w Straßburgu, a następnie z powrotem we Fryburgu. W Straßburgu słuchał Lask wykładów z filozofii, które prowadził Theobald Ziegler (1846—1918), ale doszło tam także do spotkania z Wilhelmem Windelbandem. „Znaczące — pisze Uwe B. Glatz — były spotkania z pochodzącym z okolic Królewca (Groß Barthen) Paulem Henselem (1860—1930) i Wilhelmem Windelbandem (1848—1915). Ten ostatni, jak pisze Lask, stał się jego »drugim nauczycielem filozofii«”⁶.

Po powrocie do Fryburga Lask przygotowywał rozprawę doktorską, poświęconą problematyce filozofii dziejów, pod tytułem *Fichtes Idealismus und Geschichte (Idealizm Fichtego a historia)*, która obroniona w roku 1901 została opublikowana rok później⁷. W semestrze zimowym 1904—1905 Lask habilitował się w Heidelbergu pod kierunkiem Windelbanda. Podstawą habilitacji była rozprawa *Rechtsphilosophie (Filozofia prawa)*, która pierwotnie została opublikowana w księdze jubileuszowej dedykowanej Kunonowi Fischerowi⁸, a wykład habilitacyjny Lask wygłosił 11 stycznia 1905 roku⁹. W roku 1910 opublikował książkę *Die Logik der Philosophie und die Kategorienlehre (Logika filozofii i teoria kategorii)*, chociaż ukazała się ona z datą 1911 i w wydaniu pierwszym opatrzona była podtytułem, który brzmiał: *Eine Studie über den Herrschaftsbereich der logischen Form (Studium dotyczące obszaru obowiązywania formy logicznej)*¹⁰. W rok później ukazało się drugie ważne dzieło Laska, a mianowicie *Die Lehre vom Urteil (Nauka o sądzie)*¹¹. Obydwa dzieła nawiązują do filozofii Rickerta i poświęcone są zagadnieniu podstaw systemu filozoficznego, chociaż w koncepcji Laska stopniowo zaczyna dominować jego doktryna kosztem stanowiska Rickerta.

⁶ U. B. Glatz: *Emil Lask...*, s. 13.

⁷ Zob. E. Lask: *Fichtes Idealismus und die Geschichte*. Tübingen—Leipzig 1902. (Przedruk w: I d e m: *Gesammelte Schriften*. Bd. 1. Hrsg. von E. Herrigel. Tübingen 1923, s. 1—274; dalej cytowane jako FIG).

⁸ Zob. E. Lask: *Rechtsphilosophie*. In: *Die Philosophie im Beginn des zwanzigsten Jahrhunderts. Festschrift für Kuno Fischer*. Bd. 2. Hrsg. von W. Windelband. Heidelberg 1905, s. 1—50. (Przedruk w: E. Lask: *Gesammelte Schriften*. Bd. 1. Hrsg. von E. Herrigel. Tübingen 1923, s. 275—332; dalej cytowane jako Rph).

⁹ Zob. E. Lask: *Hegel in seinem Verhältnis zur Weltanschauung der Aufklärung*. In: I d e m: *Gesammelte Schriften*. Bd. 1..., s. 333—345.

¹⁰ Zob. E. Lask: *Die Logik der Philosophie und die Kategorienlehre*. Tübingen 1911. (Przedruk w: I d e m: *Gesammelte Schriften*. Bd. 2. Hrsg. von E. Herrigel. Tübingen 1923, s. 1—282; dalej cytowane jako LdPh).

¹¹ Zob. E. Lask: *Die Lehre vom Urteil*. Tübingen 1912. (Przedruk w: I d e m: *Gesammelte Schriften*. Bd. 2. Hrsg. von E. Herrigel. Tübingen 1923, s. 283—463).

2

W gruncie rzeczy Laska nie miał — poza Eugenem Herrigelem — uczniów. Niemniej jednak zgromadziło się w ówczesnym Heidelbergu sporo interesujących ludzi, a wśród nich wielu Rosjan, którzy — w większości wypadków wygnani z ojczyzny z powodu rewolucji 1905 — szukali schronienia w Europie Zachodniej. Byli wśród nich myśliciele, którzy zainicjowali później rosyjskojęzyczną wersję czasopisma „Logos”, ukazującego się od roku 1910, a mianowicie Nicolai von Bubnoff, Fiodor Stiepun i Sergiusz Hessen. Spośród filozofów niemieckich ideę tę głosili przede wszystkim Richard Kroner i Georg Mehlis. Grono inicjatorów rosyjskiego „Logosu” uzupełnia studiujący także u Windelbanda i Rickerta, a zatem znający również Laska, Boris Walentinowicz Jakowienko (1884—1949)¹², który znalazł się w redakcji czasopisma w miejsce Bubnoffa. Kiedy zaś w roku 1913 Jakowienko wyjechał do Włoch, jego miejsce zajął Wilhelm Sesemann. Wśród inicjatorów rosyjskiego „Logosu” był także Emilii Karłowicz-Metner (1872—1936), właściciel wydawnictwa „Musaget”, który przyjaźnił się z Andriejem Biełym, właściwie Borisem Nikołajewiczem Bugajewem (1880—1934), także zwolennikiem „Logosu”.

Nicolai von Bubnoff (Nikołaj Nikołajewicz Bubnow) urodził się 7 stycznia 1880 roku w Sankt Petersburgu, a zmarł 4 sierpnia 1962 roku w Heidelbergu. Bubnoff ukończył studia filozoficzne w roku 1902 w Sankt Petersburgu, rok później zaś opuścił Rosję i udał się do Niemiec. W roku 1908 doktoryzował się na podstawie pracy *Das Wesen und die Voraussetzungen der Induktion*¹³, po czym w roku 1911 habilitował się na podstawie rozprawy *Zeitlichkeit und Zeitlosigkeit*¹⁴. Innym rosyjskim słuchaczem Laska był Fiodor Stiepun (Fiodor Augustowicz Stiepun), który urodził się 19 lutego 1884 roku w Moskwie, a zmarł 23 lutego 1965 w Monachium. Stiepun studiował w Heidelbergu w latach 1902—1907 i doktoryzował się pod kierunkiem Win-

¹² Zob. L. Stołowicz: *Historia filozofii rosyjskiej. Podręcznik*. Tłum. B. Żyłko. Gdańsk 2008, s. 346—349. Na temat rosyjskiej wersji „Logosu” zob. „Logos” v istorii evropejskoj filosofii: proekt i pamâtnik. Red. N.S. Plotnikov. Moskwa 2005.

¹³ N. von Bubnoff: *Das Wesen und die Voraussetzungen der Induktion*. „Kant-Studien” 1908, Bd. 13, s. 357—408.

¹⁴ N. von Bubnoff: *Zeitlichkeit und Zeitlosigkeit. Ein grundlegender theoretisch-philosophischer Gegensatz in seinen typischen Ausgestaltungen und in seiner Bedeutung für die modernen philosophischen Theorien*. Heidelberg 1911.

delbanda w roku 1910. Podstawą była praca poświęcona filozofii Władimira Sergiejewicza Sołowjowa (1853—1900)¹⁵. Trzecim ważnym filozofem związanym z Heidelbergiem był Sergiusz Hessen, który urodził się 16 sierpnia 1887 roku w mieście Ust'-Sysolsk (dziś Syktywkar), a zmarł 2 czerwca 1950 roku w Łodzi. W 1905 roku Hessen udał się do Heidelbergu, a następnie do Fryburga. „W Heidelbergu — pisze Leonid Stołowicz — słuchał wykładów Windelbanda i innego znanego neokantysty — Emila Laska. W uniwersytecie we Fryburgu studiował pod kierownictwem Rickerta”¹⁶, natomiast studia w Heidelbergu zwińczył Hessen w roku 1909 pracą doktorską *Individuelle Kausalität*¹⁷.

Filozofem, który niewątpliwie znał Laska i z nim się kontaktował, był Karl Jaspers, z Heidelbergiem związany od czasu studiów, które podjął w roku 1901. Później studiował w Monachium, Berlinie i w Getyndze, aby w roku 1906 powrócić do Heidelbergu, gdzie doktoryzował się 8 grudnia 1908 roku u słynnego psychiatry Franza Nissla (1860—1919) na podstawie rozprawy *Heimweh und Verbrechen*¹⁸. W roku 1913 habilitował się Jaspers z pomocą Nissla i Maxa Webera, a podstawę habilitacji stanowiła rozprawa *Allgemeine Psychopathologie*¹⁹. Jaspers pozostał w Heidelbergu do roku 1948, kiedy to udał się do Bazylei, chociaż został pozbawiony możliwości wykładania w latach 1937—1945. Niezależnie od faktu, że z Heidelbergiem był Jaspers związany przez długie lata, trudno go uznać za neokantystę, czy też nawet ucznia neokantystów. Jaspers działał niezależnie od neokantystów, choć oczywiście musiał znać Emila Laska. Podobnie György Lukács, który — związany z uniwersytetami w Berlinie i Heidelbergu — pozostawał pod wpływem Georga Simmela i Maxa Webera. Helmuth Plessner też raczej na wyrost bywa nazywany uczniem Laska, choć studiując w Heidelbergu, musiał słuchać jego wykładów. Podobnie Wilhelm Szilasi (1889—1966), który w roku 1947 został następcą pozbawionego możliwości nauczania Martina Heideggera na katedrze we Fryburgu Bryzgowijskim. Do tych, którzy słuchali wykładów Laska, należy wreszcie Georg(es) Gurvitch (Georgij Dawi-

¹⁵ F. Stiepun: *Wladimir Ssolowjew*. Leipzig 1910; I d e m: *Wladimir Ssolowjew*. „Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik” 1910, Bd. 138, s. 1—78, 239—290.

¹⁶ L. Stołowicz: *Historia filozofii rosyjskiej...*, s. 354.

¹⁷ S. Hessen: *Individuelle Kausalität. Studien zum transzendentalen Empirismus*. Berlin 1909.

¹⁸ K. Jaspers: *Heimweh und Verbrechen*. Heidelberg 1909.

¹⁹ K. Jaspers: *Allgemeine Psychopathologie. Ein Leitfaden für Studierende, Ärzte und Psychologen*. Berlin 1913.

dowicz Gurwicz, 1894—1965), słynny filozof i socjolog prawa, od roku 1948 związany z Sorboną. Najważniejszą książką Gurvitcha z perspektywy podejmowanego tu problemu jest dzieło będące analizą głównych postaci filozofii niemieckiej²⁰.

Martin Heidegger jest niewątpliwie tym myślicielem, który znacząco skorzystał z koncepcji Laska, by nie powiedzieć: skorzystał najwięcej. Istotę tej zawikłanej relacji między nauczycielem a uczniem, między Laskiem a Heideggerem trafnie oddaje Manfred Brelage, autor jednej z najlepszych książek podejmujących problem filozofii transcendentnej. „Nie twierdzą, że Heidegger — pisze Brelage — swoją naukę o różnicy ontologicznej przejął od Emila Laska albo, by tak rzec, ukradł, lecz twierdzą tylko (co dla mnie w tym związku jest jednak o wiele ważniejsze!), że tutaj (w logice Laska) leżą *podstawy*, warunki możliwości Heideggerowskiego pojęcia różnicy ontologicznej”²¹. W sformułowaniu Brelagego leży klucz do właściwej interpretacji myśli Heideggera — nie jest oczywiście tak, że Heidegger powieła schemat filozofii Laska. Jest jednak tak, że logika filozofii Laska w znaczącym stopniu określa filozofię Heideggera.

3

Doktryna Emila Laska krystalizuje się w procesie sporu o kształt filozofii — sporu, jaki toczył ze swymi nauczycielami, twórcami neokantyzmu badeńskiego. Charakterystyczny motyw tego myślenia pokazuje Roger Hofer, który w odniesieniu do habilitacji podkreśla: „*Filozofia prawa* Laska z roku 1905 jest wprawdzie postrzegana jako zorientowana do Rickerta i Windelbanda, lecz także jako *samodzielne* teoretycznoważnościowe uzasadnienie teorii prawa”²². Znajduje to wyraz już w rozważaniach wstępnych zawartych w dziele wcześniejszym, a mianowicie w rozprawie *Idealizm Fichtego a historia*, kiedy Lask podkreśla ścisły związek, metodologiczne pokrewieństwo przedstawionych rozważań z rozważaniami i analizami swych nauczycieli. Jedno-

²⁰ Zob. G. Gurvitch: *Les tendances actuelles de la philosophie allemande. E. Husserl — M. Scheler — E. Lask — M. Heidegger*. Paris 1930.

²¹ M. Brelage: *Studien zur Transzendentalphilosophie*. Berlin 1965, s. 43.

²² R. Hofer: *Gegenstand und Methode. Untersuchungen zur frühen Wissenschaftslehre Emil Lasks*. Würzburg 1997, s. 6.

czesnie podejmuje dyskusję z Windelbanda i Rickerta rozumieniem filozofii pokantowskiej, co ujawnia się na przykład wtedy, kiedy pisze: „Cała żmudna praca krytycznej analizy wydaje się zbyteczna wobec szczęśliwego posiadania »oglądu intelektualnego«, który w równym stopniu przenika treść i formę, a więc dzięki któremu zniknął ustanowiony przez Kanta dualizm dla metody badań transcendentalnych. Przy takim ujęciu istoty rozumu niemożliwe jest oczywiście, aby uznać jeszcze w teorii wiedzy jakiegokolwiek ograniczenia pojmowania”²³. Zachwianie pewności, że należy Kanta czytać w świetle Fichtego, stanowi bodaj największy wyłom w nauce nauczycieli Laska, chociaż w roku 1902 broni on jeszcze Fichtego i nie identyfikuje jego wysiłków z filozofią Schellinga oraz Hegla²⁴. O tym, że kwestia nie jest jednoznaczna, świadczy uwaga Rogera Hofera, który podkreśla, że „Lask nie chce badać »początków i wskazówek metodologii historii Rickerta«, jak pisze K. Hobe, lecz »początki filozoficznohistorycznego tworzenia pojęć w tamtym czasie«”²⁵. Nie zmienia to jednak faktu, że Lask jeszcze nie w pełni wykorzystuje odstępstwo idealistów niemieckich od Kanta. Niezależnie od tego faktem pozostaje, że Lask nie chce być postrzegany jako li tylko kontynuator myśli Rickerta, czego potwierdzeniem jest ujawniająca się świadomość odstępstwa idealistów niemieckich od Kanta. „Zatem w metodzie racjonalizmu — stwierdza Lask — F i c h t e pod pewnym względem musi niewątpliwie zostać zestawiony z H e g l e m, a wspólnie przeciwstawiony K a n t o w i”²⁶. Elementem, który okazuje się kluczowy z perspektywy ewolucji poglądów Laska, jest przekonanie, że dla zrozumienia poznania istotne jest „stanowisko czysto logiczne”²⁷. Logika filozofii stanowi warunek *sine qua non* filozofowania.

Gdy w roku 1905 Lask publikuje swą rozprawę habilitacyjną, wówczas pisze: „Zadanie nauk o kulturze nie polega na tym, aby zbadać a b s o l u t n ą w a ż n o ś ć znaczenia kultury, lecz na tym, aby wydobyć wyłącznie empiryczną i czasową faktyczność jej występowania, która jednak źródłowemu materiałowi rzeczywistości przedstawia się już jako metodologiczny produkt wyboru”²⁸. Lask potwierdza tym samym dwie kwestie niezwykle istotne z perspektywy neokantyzmu szkoły badeńskiej, a mianowicie, po pierwsze, duchowe powinowactwo

²³ FIG, 76.

²⁴ Zob. FIG, 80.

²⁵ R. Hofer: *Gegenstand und Methode...*, s. 97. Por. K. Hobe: *Emil Lask. Eine Untersuchung seines Denkens*. Heidelberg 1968.

²⁶ FIG, 83.

²⁷ FIG, 34.

²⁸ Rph, 290.

ze swymi nauczycielami, wyrażające się w podjęciu problemu filozofii prawa, oraz, po drugie, metodologiczne pokrewieństwo z nimi, które Konrad Hobe charakteryzuje w odniesieniu do metody filozofowania w następujący sposób: „Także Lask w obszarze teorii wiedzy chce wobec metody przyrodoznawczej ugruntować własną metodę nauk o kulturze”²⁹. Nie wydaje się potrzebne przypomnienie, że zarówno Windelband, jak i Rickert dyskutują problem metodologii nauk humanistycznych, a głównym adwersarzem Windelbanda jest Wilhelm Dilthey.

Filozofia prawa to tylko etap w rozwoju myślenia Laska, a kluczowy wydaje się tu tekst *Czy istnieje „prymat rozumu praktycznego” w logice?*³⁰, który stanowi treść wystąpienia Laska podczas III Międzynarodowego Kongresu Filozoficznego w Heidelbergu trwającego od 1 do 5 września 1908 roku. Lask wygłosił swój referat w czwartej sesji (*Logik und Erkenntnistheorie*)³¹. Jego wystąpienie sprowokowało Heinricha Rickerta do opublikowania tekstu poświęconego dwóm drogom teorii poznania³². Rickert zajmuje tu stanowisko nie tylko wobec koncepcji Laska, ale również wobec tekstu wielkiego adwersarza wielu neokantystów Leonarda Nelsona (1882—1927)³³. Problem, ujmując złożoną kwestię w sposób najbardziej lapidarny, wygląda następująco: Nelson, jako gorący zwolennik Jakoba Friedricha Friesa (1773—1843), za fundamentalny element teorii poznania uważa psychologizm i z tej perspektywy analizuje inne stanowiska. Istotę swej koncepcji wyraża w sposób następujący: „A zatem krytycyzm jest pojęciem pewnej metody, a nie systemu filozoficznego. [...] Krytycyzm w przedstawionym tu sensie najpierw z całą ostrością postulował i realizował Fries”³⁴.

²⁹ „Auch Lask will im Bereich der Wissenschaftstheorie gegenüber der naturwissenschaftlichen Methode seine eigene kulturwissenschaftliche begründen”. K. H o b e: *Emil Lask...*, s. 33.

³⁰ E. L a s k: *Czy istnieje „prymat rozumu praktycznego” w logice?*. Tłum. A.J. N o r a s. W: *Neokantyzm badeński i marburski. Antologia tekstów*. Red. A.J. N o r a s, T. K u b a l i c a. Katowice 2011, s. 153—159.

³¹ Zob. E. L a s k: *Gibt es einen „Primat der praktischen Vernunft” in der Logik?*. In: *Bericht über den III. Internationalen Kongress für Philosophie zu Heidelberg 1. bis 5. September 1908*. Hrsg. von Th. E l s e n h a n s. Heidelberg 1909, s. 671—677.

³² Zob. H. R i c k e r t: *Dwie drogi teorii poznania. Psychologia transcendentalna i logika transcendentalna*. Tłum. T. K u b a l i c a. W: *Neokantyzm badeński i marburski. Antologia tekstów...*, s. 73—119. (Pierwodruk: *Zwei Wege der Erkenntnistheorie. Transcendentalpsychologie und Transcendentallogik*. „Kant-Studien” 1909, Bd. 14, s. 169—228).

³³ Zob. L. N e l s o n: *Über das sogenannte Erkenntnisproblem*. Göttingen 1908.

³⁴ L. N e l s o n: *Metoda krytyczna i stosunek psychologii do filozofii*. W: I d e m: *O sztuce filozofowania*. Wybór, przekład i przedmowa T. K o n o n o w i c z, P. W a s z c z e n k o. Kraków 1994, s. 71—73.

Koncepcja Laska, zaprezentowana w artykule poświęconym prymatowi rozumu praktycznego, jest już rezultatem polemiki ze stanowiskiem Rickerta, który w *Przedmowie* do drugiego wydania *Der Gegenstand der Erkenntnis* zauważa: „Reprezentuje ona [książka — A.J.N.] zarazem przekonanie, że podstawę naukowej filozofii można znaleźć jedynie w teorii poznania, a poszukuje tego, posługując się wykazaniem za pomocą teoriopoznawczego ugruntowania rozstrzygającej dla naszego »światopoglądu« teorii o prymacie rozumu praktycznego”³⁵. W innym miejscu Rickert pisze: „Dowód, że w tym, co logiczne, powinnoś jest pojęciowo wcześniejsza niż byt, prowadzi do nauki o »prymacie rozumu praktycznego« w najbardziej śmiałym znaczeniu”³⁶. Pojawiający się w koncepcji Rickerta problem, z którym musi się zmierzyć Lask, trafnie charakteryzuje Kurt Walter Zeidler: „Niestety, Rickert nie dostrzega przy tym właściwego problemu podstawowego: że mianowicie akcentowanie wartościowości i ważności tego, co logiczne, może wprawdzie służyć jako argument przeciw próbie empirystycznego ugruntowania logiki, ale jednocześnie nie dostarcza ono ugruntowania logiki — teorii konstytucji tego, co logiczne”³⁷. Zatem słabość stanowiska Rickerta zmusza Laska do rewizji podstaw filozofii i dlatego Stephan Nachtsheim może napisać: „Po filozofii prawa Lask skierował swoje zainteresowanie do centralnych pytań *filozofii teoretycznej*. Najbardziej rzucającą się w oczy, a także zwracającą największą uwagę cechę jego filozofii teoretycznej stanowi obiektywizacja sfery teoretycznej, a więc tendencja do tego, aby myśl transcendentálną zrealizować tam w formie czysto obiektywnej teorii ważności, aby w możliwie nikłym stopniu wykorzystywać subiektywność do ugruntowania”³⁸. Na jeszcze inny aspekt owego prymatu zwraca uwagę Rudolf Malter, kiedy porównując stanowiska marburszczyków i badeńczyków, pisze: „Podczas gdy szkoła marburska radykalnie racjonalistycznie »quaestio iuris« wynosi do autentycznego sposobu reflektowania (*Reflexionsweise*) problemu poznania, a idealizm absolutny niezłomnie przetrzymuje konsekwencje wyłącznej ważności »pytania według prawa«, w szkole badeńskiej następuje

³⁵ H. Rickert: *Der Gegenstand der Erkenntnis. Einführung in die Transzendentalphilosophie*. 2., verbesserte und erweiterte Auflage. Tübingen—Leipzig 1904, s. VI.

³⁶ Ibidem, s. 234.

³⁷ K.W. Zeidler: *Kritische Dialektik und Transzendentalontologie. Der Ausgang des Neukantianismus und die post-neukantianische Systematik R. Höningwals, W. Cramers, B. Bauchs, H. Wagners, R. Reiningers und E. Heintels*. Bonn 1995, s. 50.

³⁸ S. Nachtsheim: *Emil Lasks Grundlehre*. Tübingen 1992, s. 11—12.

przejście od prymatu »*quaestio iuris*« (Windelband, Rickert) do prymatu »*quaestio facti*« (Lask), uwarunkowane centralizacją materialnego momentu w konstytucji poznania i przedmiotu³⁹.

Nie ulega wątpliwości, że dziś Lask postrzegany jest przede wszystkim w świetle swej logiki filozofii, którą z jednej strony należy interpretować jako próbę nowego uchwycenia fundamentalnego dla badaczy pojęcia ważności, z drugiej zaś — jako rezultat konfrontacji ze stanowiskiem Hegla. Mając na względzie stosunek Laska do szkoły badeńskiej, Hans Wagner podkreśla, że ujawnia się tu krąg zagadnień „logiki ważności teoretycznej”⁴⁰, chociaż jest to zarazem rezultat polemiki ze swymi mistrzami i nauczycielami ze szkoły badeńskiej, co najbardziej znaczący wyraz znajduje we wspomnianym już artykule *Czy istnieje „prymat rozumu praktycznego” w logice?*. Jednocześnie cała złożoność podejmowanej tu problematyki wynika z faktu, że logika filozofii Laska jest rezultatem jego namysłu nad filozofią Hegla, zwłaszcza nad jego ideą „logiki systemu”. W tym kontekście Angelica Nuzzo podkreśla, że „logika filozofii Laska wyraża podstawę obiektywistycznego wglądu w istotę myśli filozoficznej”⁴¹. W innym miejscu autorka tłumaczy stanowisko Laska, przyjmując za płaszczyznę odniesienia filozofię Kanta i Hegla: „Logika filozofii Laska stanowi próbę odczytania przewrotu kopernikańskiego Kanta w znaczeniu logicznie ugruntowanej systematyki Hegla — jednakże bez dialektyki”⁴². Z tej perspektywy ważne jest włączenie przez Herzigela do edycji prac zebranych niepublikowanego tekstu, poświęconego problemowi systemu logiki⁴³.

Z zaprezentowanego dotychczas chaosu domniemań i poglądów Emila Laska da się wyprowadzić całą gamę poglądów korespondujących ze stanowiskami wielu znaczących myślicieli tamtych czasów. Można i należy się tu doszukiwać „początków nowej ontologii”⁴⁴, charakterystycznej dla lat dwudziestych XX wieku, która głównych

³⁹ R. M a l t e r: *Heinrich Rickert und Emil Lask. Vom Primat der transzendentalen Subjektivität zum Primat des gegebenen Gegenstandes in der Konstitution der Erkenntnis*. In: *Materialien zur Neukantianismus-Diskussion*. Hrsg. von H.-L. O l l i g. Darmstadt 1987, s. 92.

⁴⁰ H. W a g n e r: *Philosophie und Reflexion*. Aufl. 2. München—Basel 1967, s. 318.

⁴¹ A. N u z z o: *Logik und System bei Hegel und Lask*. In: *Systemphilosophie als Selbsterkenntnis. Hegel und der Neukantianismus*. Hrsg. von H.F. F u l d a, Ch. K r i j n e n. Würzburg 2006, s. 137.

⁴² Ibidem, s. 143.

⁴³ Zob. E. L a s k: *Zum System der Logik*. In: I d e m: *Gesammelte Schriften*. Bd. 3. Hrsg. von E. H e r r i g e l. Tübingen 1924, s. 57—169.

⁴⁴ M. B r e l a g e: *Studien zur Transzendentalphilosophie...*, s. 78.

sprzymierzeńców znalazła w osobach Martina Heideggera i Nicolaia Hartmanna. Można też, co stanowi warunek owej nowej ontologii, znaleźć tu „czysto przedmiotowo wypracowaną logikę”⁴⁵, która *nota bene*, co bardzo wyraźnie podkreśla Stephan Nachtsheim, zostaje wypracowana w „rozprawie z krytycyzmem Rickerta”⁴⁶, a więc stanowi dowód ewolucji poglądów Laska. Można wreszcie, co z kolei ważne jest przede wszystkim z uwagi na Heideggerowską wykładnię filozofii, doszukiwać się tu dowartościowania przeżycia, jak czyni to Hans-Dieter Häußer, który pisze: „Czyste myślenie, podmiot teorii-poznawczy czy świadomość transcendentálna nie stanowią już centrum Laska teorii ważności; miejsce owego centrum zajmuje teraz świadomość przeżywającego podmiotu, ponieważ poznawanie jest ściśle (*unverbrüchlich*) związane z przeżywaniem, wszelkie bowiem poznawanie wskazuje na »materiał o rodzaju możliwości zastania (*Antreffbarkeit*) w przeżyciu«, aby w ogóle mogło obowiązywać jako poznanie”⁴⁷. Można zatem zasadnie akcentować znaczenie filozofii przedwcześnie zmarłego reprezentanta szkoły badeńskiej, który z jednej strony dokonuje weryfikacji poglądów poprzedników (Windelband, Rickert), z drugiej — wpływa na kształt późniejszego filozofowania, zwłaszcza myśliciela bezpośrednio od Laska zależnego, a mianowicie Martina Heideggera. Zatem odpowiedzi domaga się pytanie: czym jest logika filozofii w rozumieniu Laska?

4

Ważnym elementem pomocnym w zrozumieniu wykoncypowanej przez Laska logiki filozofii jest już sam tytuł jego dzieła, w którym autor sygnalizuje problem: *Logika filozofii i teoria kategorii*. Tytuł ten oznacza, że tak rozumianej logiki nie można izolować od problematyki bytu, a więc propozycja Laska stanowi próbę obiektywizacji filozofii, przy jednoczesnym zachowaniu jej krytycznego charakteru. Z tego po-

⁴⁵ S. Nachtsheim: *Emil Lasks Grundlehre...*, s. 13.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ H.-D. Häußer: *Transzendente Reflexion und Erkenntnisgegenstand. Zur transzendentalphilosophischen Erkenntnisbegründung unter besonderer Berücksichtigung objektivistischer Transformationen des Kritizismus. Ein Beitrag zur systematischen und historischen Genese des Neukantianismus*. Bonn 1989, s. 126.

wodu Stephan Nachtsheim koncepcję Laska wiąże z myślą Nicolaia Hartmanna i pisze: „Lask i młody Hartmann zgadzają się przede wszystkim w dążności do tego, aby przekształcić neokantyzm, zwłaszcza w efekcie radykalizacji jego immanentnej tendencji obiektywistycznej”⁴⁸. Sam Nachtsheim odsyła tu zresztą do książki Brelagego, który podkreśla obecność owych obiektywizujących wątków zarówno w Laska *Die Logik der Philosophie*, jak i w artykule Hartmanna *Systembildung und Idealismus*⁴⁹. Książka Laska sygnowana jest datą 1911, choć *de facto* została opublikowana już w roku 1910, natomiast artykuł Hartmanna został po raz pierwszy opublikowany w księdze jubileuszowej dedykowanej Hermannowi Cohenowi z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin⁵⁰. Co więcej, Brelage twierdzi, że ta obiektywizująca tendencja zaznacza się także w dorobku Heideggera, i to zarówno w jego rozprawie doktorskiej *Die Lehre vom Urteil im Psychologismus*⁵¹ wydanej w roku 1914, choć obronionej rok wcześniej, jak i w habilitacji opublikowanej w roku 1916 (*Die Kategorien- und Bedeutungslehre des Duns Scotus*), ale także obronionej wcześniej.

Ważną wskazówkę interpretacyjną dla zrozumienia intencji Laska podaje Siegfried Marck (1889—1957), który podkreślając wyjście poza Kanta w odniesieniu do idealizmu niemieckiego, odsyła do książki Arthura Lieberta (1878—1946)⁵². Marck twierdzi, że pytanie postawione w filozofii idealizmu niemieckiego może brzmieć tak, jak tytuł wydanej po raz pierwszy w roku 1919 książki, identyfikowanego ze szkołą marburską, Lieberta⁵³. Oznacza to, że Laska logika filozofii stanowi również próbę odpowiedzi na pytanie postawione przez Lieberta, ale jest to równoznaczne ze stwierdzeniem, że Lask wpisuje się w tradycję krytycznego filozofowania, a jego modyfikację rozumie jako konieczność zrewidowania stanowiska zarówno idealistów niemieckich, jak i swych heidelberskich mistrzów. W tym świetle logika filozofii stanowi próbę ugruntowania filozofii, co znowu trafnie charakteryzuje Liebert w *Przedmowie do wydania drugiego*, kiedy pisze: „Poniższa książka opiera się w swej głównej części na myśli, że nie

⁴⁸ S. Nachtsheim: *Emil Lasks Grundlehre...*, s. 26.

⁴⁹ Zob. M. Brelage: *Studien zur Transzendentalphilosophie...*, s. 127.

⁵⁰ Zob. N. Hartmann: *Systembildung und Idealismus*. In: *Philosophische Abhandlungen. Hermann Cohen zum 70sten Geburtstag (4. Juli 1912) dargebracht*. Hrsg. von P. Natorp. Berlin 1912, s. 1—23.

⁵¹ M. Heidegger: *Die Lehre vom Urteil im Psychologismus. Ein kritisch-positiver Beitrag zur Logik*. Leipzig 1914.

⁵² Zob. S. Marck: *Die Dialektik in der Philosophie der Gegenwart*. Halbband 1. Tübingen 1929, s. 52.

⁵³ Zob. A. Liebert: *Wie ist kritische Philosophie überhaupt möglich? Ein Beitrag zur systematischen Phaenomenologie der Philosophie*. 2. erg. Aufl. Leipzig 1923.

tylko system krytycyzmu, lecz system filozofii w ogóle swoich głównych warunków i podstawowych punktów widzenia upatruje w — konstruktywnie pomyślanym — pryncypium antynomiki⁵⁴.

Pośrednio logika filozofii ma swe źródło w koncepcji Hegla, bezpośrednio zaś — w filozofii włoskiego myśliciela Benedetto Crocego (1866—1952), który w roku 1907 opublikował książkę poświęconą Heglowi, dwa lata później przetłumaczoną na język niemiecki i wydana w Heidelbergu⁵⁵. Sam Lask zwraca uwagę na ten fakt i pisze: „W ten sposób Croce [...] w logice filozofii dostrzega zasadniczy cel Heglowskiej spekulacji. Croce należy do tych nielicznych myślicieli, którzy współcześnie krytykę filozoficznego poznawania postulują wyraźnie jako zadanie logiki⁵⁶. W nawiązaniu do relacji między ujęciem Crocego i ujęciem Laska Uwe B. Glatz pisze: „Dla Crocego logika filozofii stanowi pytanie metodologii, dla Laska natomiast — teorii kategorii, (specyficznej) teorii kategorii filozofii, jak zostało to ukazane przez wyjaśniające »i« w tytule jego pisma⁵⁷.

Sens zadania, jakie Lask stawia przed filozofią, jest więc jeden: uzasadnić filozofię jako naukę, nadając jej zarazem obiektywny charakter. Dzieje się to w ramach teorii poznania, która zyskuje specjalny status. „W »logice filozofii« — pisze Konrad Hobe — Lask odwraca się, jak mówi, prawie całkowicie od teorii wiedzy, a tym samym od przeciwieństwa między naukami przyrodniczymi a naukami o kulturze, i zajmuje się tym, co leży u podstaw obydwu, a mianowicie teorią poznania⁵⁸. Mając na względzie zarysowujący się w ramach tej teorii poznania obiektywizujący charakter logiki filozofii, Siegfried Marck określa stanowisko Laska mianem „neokrytycystycznego platonizmu⁵⁹. Lask zatem identyfikuje logikę filozofii z krytyczną teorią poznania, z transcendentalizmem w ogóle, i pokazuje zarazem, że filozofia krytyczna nie może się obejść bez Hegla. Zasada ta jednak działa w neokantyzmie (ale również w neoheglizmie) jak miecz obosieczny, ceną bowiem, jaką przyjdzie zapłacić za odwołanie się do Hegla, jest wspólne wszystkim przekonanie, że filozofia musi przybrać

⁵⁴ Ibidem, s. XVIII.

⁵⁵ Zob. B. Croce: *Ciò che è vivo e ciò che è morto della filosofia di Hegel*. Bari 1907. Tłumaczenie niemieckie: *Lebendiges und Totes in Hegels Philosophie*. Über. von K. Büchler. Heidelberg 1909. Zob. także H. Ehrenberg: *Kants Kategorientafel und der systematische Begriff der Philosophie*. „Kant-Studien” 1909, Bd. 14, s. 392—439. Por. S. Nachtsheim: *Emil Lask's Grundlehre...*, s. 28.

⁵⁶ LdPh, 267, przypis 3.

⁵⁷ U.B. Glatz: *Emil Lask...*, s. 43.

⁵⁸ K. Hobe: *Emil Lask...*, s. 53.

⁵⁹ S. Marck: *Die Dialektik in der Philosophie der Gegenwart*. Halbband 1..., s. 37.

postać systemu — systemu wiedzy. I warunek ten spełnia również Laska logika filozofii, co dodatkowo utrudnia odpowiedź na pytanie o logikę filozofii. Dwie kwestie zdają się tu mieć kluczowe znaczenie. Pierwszą jest rozumienie relacji między filozofią a nauką, drugą — problem systemu.

Odpowiedzi na pytanie o relację między filozofią a naukami szczegółowymi Lask udziela w tekście należącym do spuścizny, opublikowanym po raz pierwszy przez Herrigela w roku 1924 w trzecim tomie *Gesammelte Schriften*, a noszącym tytuł *Zum System der Wissenschaften*⁶⁰. Tekst będący rozprawą Laska ze swymi nauczycielami jest jednocześnie radykalizacją prezentowanego przez nich stanowiska i wyniesieniem filozofii do miana jedynej prawdziwej nauki. „F i l o - z o f i a p r a n a u k a”⁶¹ — podkreśla Lask w kontekście jej relacji do nauk empirycznych, a następnie kontynuuje: „Teraz pytanie: jak oprócz niej mogą jeszcze istnieć inne nauki? Tylko dzięki rezygnacji z właściwego zadania teorii, zadania nauki, dzięki poświęceniu najwyższej teoretycznej kontemplacji. Na tym polega różnica między naukami filozoficznymi a empirycznymi. Nauki empiryczne są także-naukami, pół-naukami, w których właściwy nerw wiedzy jest stłumiony; z wyraźną rezygnacją z absolutnego ugruntowania (*Ergründung*). Tak zwane czyste przedstawienie tego, co faktyczne, bez absolutnej oceny. Wykastrowane, zblazowane poznanie”⁶². Z pewnością należy uwzględnić fakt, że wprawdzie z dzisiejszej perspektywy określenie Laska jest niemal obrazoburcze, ale nie było takie wówczas, gdy zostało sformułowane. Stanowiło jedynie przypomnienie dla przedstawicieli nauk szczegółowych, że jedyną nauką *par excellence* krytyczną jest filozofia i w tym sensie teza ta należy raczej do ogólnego dziedzictwa filozofii. Wystarczy przywołać stanowisko Maxa Schelera w tej kwestii, a wówczas okaże się, że filozofia zajmuje miejsce wyróżnione w systemie nauk. Problem Laska w świetle pożądanej logiki filozofii jest jednak złożony, na co zwraca uwagę Heinrich Levy, kiedy pisze: „Lask odrzuca immanentny *logos* — owo przenikanie »tego, co irracjonalne«, przez to, co racjonalne, postrzega jako panlogizm — wierzy, że krytyczna filozofia musi oddzielić *logos* jako obowiązującą formę od materii”⁶³. Emil Lask dowartościowuje zatem od-

⁶⁰ E. L a s k: *Zum System der Wissenschaften*. In: I d e m: *Gesammelte Schriften*. Bd. 3. Hrsg. von E. H e r r i g e l. Tübingen 1924, s. 237—293 (dalej cytowane jako SW).

⁶¹ SW, 240.

⁶² SW, 240.

⁶³ H. L e v y: *Die Hegelrenaissance in der deutschen Philosophie mit besonderer Berücksichtigung des Neukantianismus*. Charlottenburg 1927, s. 75.

wrotną sytuację i pisze: „Nie panlogizm, lecz panarchia (*Panarchie*) logosu jest tym, co należy znowu dowartościować”⁶⁴.

Kwestią drugą, bardziej złożoną, jest kwestia systemu. Pozostaje ona w zgodzie z powszechnym od czasów Hegla przekonaniem, że filozofia musi przybrać postać systemu, jeśli chce być naukowa. Lask szkicuje różne warianty systemu — system logiki, system filozofii oraz system nauk — ale żadnego z tych systemów nie zdecydował się ogłosić drukiem za życia i wszystkie zostały opublikowane dopiero pośmiertnie. Są to jednak raczej notatki, niemające charakteru systematycznych analiz. Nie chodzi oczywiście o to, że takie notatki są pozbawione większej wartości. Problem w tym, że kwestia systemu filozoficznego stanowiła jeden z najważniejszych motywów filozofowania Heinricha Rickerta i z tego powodu musi się Lask zmagać również z doktryną swego nauczyciela. Laska rozumienie systemu jest niewątpliwie zgodne z intencją samego Rickerta, choć ujawniać się tu będą różnice wynikające z faktu, że Lask odrzuca dialektykę. Z tego też powodu Heinrich Levy przytacza opinię Jonasa Cohna (1869—1947), że „Wszystkie sztuczności w teorii Laska można rozumieć jako ucieczkę przed dialektyką”⁶⁵. Dlatego koncepcja systemu w ujęciu Laska nie odgrywa tak znaczącej roli, jak koncepcja Rickerta, Brunona Bauchy czy wspomnianego już Cohna⁶⁶, choć przewija się w nich wątek rozumienia logiki filozofii w świetle systemu filozofii.

Problem systemu wysuwa się więc na plan pierwszy, co znajduje potwierdzenie w idei, którą uznaje się za największe osiągnięcie Emila Laska, a mianowicie idei logiki filozofii. Co więcej, można bez wahania stwierdzić, że logika filozofii wiąże się wprost z ideą systemu. „Wraz z logiką filozofii — pisze Stephan Nachtsheim — musiał więc Lask zbliżyć się do postawienia problemów przez idealizm niemiecki”⁶⁷. Zagadnienie systemu w świetle idealizmu niemieckiego jest niezwykle interesujące i odsyła do takich myślicieli, jak Karl Leonhard Reinhold czy Johann Gottlieb Fichte⁶⁸. Problem logiki Lask stawia

⁶⁴ LdPh, 133. Dowartościowanie irracjonalności jest u Laska równoważne z podkreśleniem znaczenia filozofii Salomona Maimona. Zob. FIG, 49.

⁶⁵ J. Cohn: *Theorie der Dialektik. Formenlehre der Philosophie*. Leipzig 1923, s. 154. Por. H. Levy: *Die Hegelrenaissance in der deutschen Philosophie...*, s. 76, przypis 4.

⁶⁶ Zob. Ch. Krijnen: *Philosophie als System. Prinzipientheoretische Untersuchungen zum Systemgedanken bei Hegel, im Neukantianismus und in der Gegenwartsphilosophie*. Würzburg 2008, s. 43.

⁶⁷ S. Nachtsheim: *Emil Lasks Grundlehre...*, s. 27.

⁶⁸ Zob. A. J. Noras: *Kant i Hegel w sporach filozoficznych osiemnastego i dziewiętnastego wieku*. Katowice 2007, s. 44—49 oraz 57—61.

w świetle transcendentalizmu Kanta, a efekt jest taki, że celem Laska staje się „przeniesienie logiki analitycznej »na obszar transcendentalny«, jak tłumaczy zabieg dokonany przez Laska Roger Hofer⁶⁹. Ujawnia się tu jednak jeszcze inny fakt: problem ten zajmuje Laska od samego początku i już w rozprawie doktorskiej mowa jest o owym przeniesieniu. Lask podkreśla tam, że kluczowe znaczenie dla filozofii Kanta ma zaprzeczenie naoczności intelektualnej, i pisze: „Z dyskursywnego charakteru naszego poznawania wynikają dwie kwestie. Po pierwsze, ogólna logiczna prognoza, że dla wszelkiego poznawania rzeczywistości nieodzowny jest podział na »dwa zupełnie heterogeniczne składniki, [a mianowicie] intelekt dla pojęć i naoczność zmysłowa dla przedmiotów, które im odpowiadają«, i — po drugie — przeniesienie tego ogólnego logicznego fenomenu specjalnie na poznawanie samego poznawania, tj. na metodę badania transcendentalnego”⁷⁰. To ważne określenie zadań filozofii, chociaż brakuje tu jeszcze jednego istotnego elementu, a mianowicie określenia właściwego przedmiotu filozofii. To zaś wymaga odwołania się do Heinricha Rickerta, który całe życie pisał książkę pod takim właśnie tytułem, książkę, której zawartość merytoryczna była niejednokrotnie modyfikowana, także pod wpływem krytyki Laska. „Nasze pytanie — pisze Rickert u progu swoich badań — brzmi: czym jest niezależny od podmiotu przedmiot jako m i a r a poznania albo dzięki czemu poznawanie zyskuje obiektywność?”⁷¹.

Problem polega na tym, że najprawdopodobniej właśnie w ujęciu fenomenu poznania tkwi klucz do zrozumienia wysiłków Laska. Z problemem zmagał się również Rickert, który dał temu wyraz już w wydaniu drugim, a nie dopiero w trzecim, jak wskazywałem w *Historii neokantyzmu*⁷², chociaż już tutaj zdania te znacznie się różnią. „Nasze pytanie — pisze Rickert w wydaniu drugim — brzmi: czym jest przedmiot poznania albo dzięki czemu poznawanie zyskuje swą obiektywność?”⁷³. W wydaniu trzecim czytamy: „Nasze pytanie brzmi: czym jest przedmiot poznania niezależny od podmiotu albo dzięki cze-

⁶⁹ R. Hofer: *Gegenstand und Methode...*, s. 239.

⁷⁰ FIG, 35. Fragment przytoczony w cytacie Laska pochodzi z: I. Kant: *Krytyka władzy sądzenia*. Tłum. J. Gałęcki. Przejrzał A. Landman. Warszawa 1986, s. 377 (§ 76).

⁷¹ H. Rickert: *Der Gegenstand der Erkenntnis. Einführung in die Transzendentalphilosophie*. 6., verbesserte Aufl. Tübingen 1928, s. 1.

⁷² Zob. A.J. Noras: *Historia neokantyzmu...*, s. 488.

⁷³ H. Rickert: *Der Gegenstand der Erkenntnis*. Aufl. 2..., s. 1.

mu poznawanie zyskuje swą obiektywność?⁷⁴. Różnica polega na tym, że pojawia się zwrot: „niezależny od podmiotu”, a dodatkowo zmienia się to w wydaniu szóstym, kiedy Rickert pisze: „Nasze pytanie brzmi: czym jest niezależny od podmiotu przedmiot jako kryterium albo dzięki czemu poznawanie zyskuje swą obiektywność?”⁷⁵. Tutaj także autor dodaje zwrot „jako kryterium (*als Maßstab*)”. Oznacza to, że Rickert wyjątkowo mocno akcentuje zmianę stanowiska w kwestii rozumienia przedmiotu, na co zwracają uwagę Hans-Dieter Häußer⁷⁶ oraz Manfred Brelage⁷⁷. Rickert pisze: „Podmiot [...] można określić tylko jako bezmienna, ogólna, bezosobowa świadomość i tylko niezależny od niej, transcendentny świat może stać się problemem teorii poznania”⁷⁸.

W świetle przeniesienia akcentu z przedmiotu na to, co przedmiot konstytuuje, kluczowe zdaje się zdanie Brelagego, który pisze: „Wszelkie nasze poznanie bytu przedmiotów zależy od pryncypiów, na których opiera się ważność naszego poznania jestestw”⁷⁹. Zmienia się zatem nie tylko rozumienie filozofii, lecz także rozumienie logiki. „Filozofia — pisze Stephan Nachtsheim — jest przede wszystkim czysto systematycznym badaniem tego, co obowiązujące, to znaczy czystą teorią pryncypiów względnie teorią ważności i wartości”⁸⁰, w innym zaś miejscu stwierdza, że „Filozofia jest teorią założeń”⁸¹. Skoro zmienia się rozumienie filozofii, która — zgodnie z ideą transcendentalizmu — staje się teorią ugruntowania filozofii i nauki, to zmienia się również rozumienie logiki, przy czym logika w klasycznym rozumieniu staje się logiką doświadczenia, a to, co Lask nazywa logiką filozofii, staje się teorią ugruntowania filozofii. „Kto chce pozwolić filozofii obowiązywać, ten godzi się na to, co niezmysłowe jako obiekt poznania, jako »przedmiot«”⁸². Jeszcze inaczej nieco dalej, kiedy Lask pisze: „Ani w logice filozofii, ani także w jakiegokolwiek spekulacji dotyczącej logiki filozofii, tak jak jest rozumiana na przykład tutaj, gdzie przecież częściowo logika filozofii wcale nie jest jeszcze uprawiana, lecz tylko pożądana, jak powinna być uprawiana,

⁷⁴ Ibidem. Aufl. 3..., s. 1.

⁷⁵ Ibidem. Aufl. 6..., s. 1.

⁷⁶ Zob. H.-D. Häußer: *Transzendente Reflexion und Erkenntnisgegenstand...*, s. 45.

⁷⁷ Zob. M. Brelage: *Studien zur Transzendentalphilosophie...*, s. 101.

⁷⁸ H. Rickert: *Der Gegenstand der Erkenntnis*. Aufl. 6..., s. 49.

⁷⁹ M. Brelage: *Studien zur Transzendentalphilosophie...*, s. 90.

⁸⁰ S. Nachtsheim: *Emil Lasks Grundlehre...*, s. 48.

⁸¹ Ibidem, s. 73.

⁸² LdPh, 90.

będzie konieczna inna logika niż logika filozoficznego aparatu kategorii”⁸³.

Lask poszukuje więc odpowiedzi na pytanie o to, co poznanie czyni ważnym, przy okazji wpisując się w tradycję neokantyzmu badeńskiego, który — jak powszechnie wiadomo — odwołuje się do pojęcia ważności w rozumieniu Rudolpha Hermanna Lotzega. Różnica między Laskiem a Rickertem polega na tym, że ten pierwszy zdecydowanie odrzuca dialektykę, a wskutek tego wikła się w inne trudności procesu ugruntowania poznania. Tym, co przemawia na jego korzyść, jest fakt, że jego doktryna zawiera kilka elementów, które w przyszłości będą określały filozofię Martina Heideggera. Pierwszy to zaakcentowanie strony przedmiotowej, gdyż Lask podkreśla, że logika jest zarówno logiką empiryczną, jak i logiką kategorii. Drugi element ważny z perspektywy filozofii Heideggera stanowi hermetyczny język Laska, który — co ciekawe — bardziej łączyłby go ze szkołą marburską niż ze szkołą badeńską, trzeci wreszcie — akcentowanie przeżycia, co doprowadziło później do antropologizacji filozofii. „Nie teoriopoznawczy podmiot (Rickert), nie czyste myślenie, lecz podmiot przeżywający zostaje wykorzystany w ugruntowaniu”⁸⁴. Taka postawa Laska wynika z przekonania, że neokantowski idealizm musi zostać poddany ontologicznej transformacji. To wszakże, co jedni postrzegają jako zaletę — Laska⁸⁵ związek z ontologią, inni uznają za dyskusyjne w świetle problematyki ugruntowania. Tak właśnie twierdzi Hans Wagner, który uważa, że w Laska logice filozofii dochodzi do zbędnej multiplikacji logik, gdyż logika poznania przedmiotu i logika poznania pryncypiów poznania są jedną logiką. „Logika i teoria poznania — pisze Wagner — są jednocześnie i w jednej nauce o myśleniu i poznaniu samym oraz nauce o pierwotnej-konstytutywnej aprioryczności, która leży u podstaw wszelkiego określenia przedmiotu”⁸⁶.

⁸³ LdPh, 211.

⁸⁴ S. Nachtsheim: *Emil Lasks Grundlehre...*, s. 21.

⁸⁵ Zob. R. Malter: *Heinrich Rickert und Emil Lask...*, s. 87—104.

⁸⁶ H. Wagner: *Philosophie und Reflexion...*, s. 139.

Andrzej J. Noras

Emil Lask In the Centenary of his Death

Keywords: Neo-Kantianism, Lask, Heidegger

S u m m a r y

The present article concentrates on depicting the main elements of Emil Lask's philosophy, a distinguished Neo-Kantianist who, simultaneously, may be regarded as Heidegger's teacher. The meaning of Lask's work comes down to several issues, although in this article two of them have been emphasised: first, Kant should not be read in the light of Fichte's philosophy; second, in Lask's philosophy the primacy of practical reason in logic, characteristic for the Baden Neo-Kantianism, is questioned. In Lask's understanding, the logic of philosophy which is the critical theory of cognition derives from the critical consideration over the Baden Neo-Kantianism.

Andrzej J. Noras

Emil Lask Zum hundertsten Todestag

Schlüsselwörter: Neukantianismus, Lask, Heidegger

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Text konzentriert sich darauf, die Hauptelemente der Philosophie von Emil Lask, dem hervorragenden Neukantianer, der gleichzeitig für Heideggers Lehrer gehalten werden mag, darzustellen. Seine Bedeutung ist auf einige Fragen zurückzuführen, von denen der Verfasser nur zwei hervorgehoben hat: erstens, man darf Kant nicht im Hinblick auf Philosophie Fichtes lesen; zweitens, die Philosophie von Lask stellt in Frage den für Badenischen Neukantianismus charakteristischen Vorrang von der praktischen Vernunft in der Logik. Aus der kritischen Betrachtung der Philosophie des Badenischen Neukantianismus entsteht bei Lask philosophische Logik, die eine kritische Erkenntnistheorie ist.